MĚŘENÍ ÚZKOSTI A STRACHU ZE SMRTI U STUDENTEK OŠETŘOVATELSTVÍ

Quantification of anxiety and fear of death in students of nursing

12: 264–271, 2010
ISSN 1212-4117

Radka Bužgová

Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta zdravotnických studií, Ústav ošetřovatelství a porodní asistence

Summary

In nurses, the approach to and fear of death can affect their attitude to dying patients and thus, in the course of the education in nursing, it is suitable to discuss problems of the death and fear of the death. The target of the present research was to find the measure of the anxiety and fear of death in nursing students depending on the year of study, age and experience with the death of a close relative or friend. The measurements were based on the scale of anxiety and fear of death (The Revised Collet-Lester Fear of Death Scale – FODS) by Collett and Lester (1969) measuring the fear in four categories: fear of one's own death, fear of dying, fear of death of other people and of dying of other persons, with the help of a five-degree Likert scale. In the interpretation of the data, the average value within the scale of 1–5 is presented here, where 1 means no fear and 5 stands for very strong fear. The Student t-test was employed to compare the parameters examined. The research included 73 students of nursing at the FZS OU in the academic year 2009/2010. It was found that the students are most afraid of their own dying (4.04 in average). Fifty-two percent of the students expressed a very strong fear of the process of their own dying, particularly fear of restricting the self-sufficiency in dying, decrease in physical forces and slow dying. The fear of the dying process itself was smaller in students under 25 years of age ($p = 0.017$). The respondents exert the smallest fear of their own death (2.52 in average). In terms of the death of close persons (3.52 in average), the students were most afraid of a loss of a close human and loneliness. As to the process of dying (3.34), there was the largest fear of seeing a close human suffering from pain. The education and aimed training in the field of the death and dying in university students of health branches can reduce the anxiety and fear of the death and thus, teaching the palliative care for general nurses should include an analysis of problems of one's own death and dying and fear of the death. The scale for the quantification of the anxiety and fear of death CL-FODS could become a suitable tool for determining the efficacy of teaching and courses in this field.

Key words: student – nursing – anxiety – fear – death

Souhrn

Postoj a strach ze smrti u sester může ovlivnit jejich přístup k umírajícímu pacientovi, proto je nutné během vzdělávání v ošetřovatelství o problematice smrti a strachu ze smrti hovořit. Cílem tohoto výzkumu bylo zjistit míru strachu a úzkosti ze smrti u studentek ošetřovatelství a porovnat ji dle ročníku, věku a zkušenosti se smrtí blízkého člověka. Pro měření byla použita škála strachu a úzkosti ze smrti (The Revised Collet-Lester Fear of Fear Scale – FODS) od autorů Collett a Lester (1969), která měří strach ve čtyřech kategoriích: strach z vlastní smrti, z vlastního umírání, ze smrti druhých a z umírání druhých pomocí 5stupňové Likertovy škály. Při interpretaci dat je uváděna průměrná hodnota na škále 1–5, kdy 1 znamená žádný strach a 5 velmi silný strach. Pro porovnání sledovaných parametrů byl použit Studentův t-test. Výzkumu se zúčastnilo 73 studentek ošetřovatelství na FZS OU v akademickém roce 2009/2010. Bylo zjištěno, že studentky se nejvíce obávají vlastního umírání (průměr 4,04). 52 % studentek vyjádřilo velmi silný strach z procesu vlastního umírání, zejména pak strach z omezení soběstačnosti při umírání, úpadku fyzických sil a pomalého umírání. Procesu

vlastního umírání se méně obávaly studentky do 25 let ($p = 0,017$). Nejméně se respondentky obávaly vlastní smrti (průměr 2,52). Ze smrti blízkých (průměr 3,52) se nejvíce studentky obávaly ztráty blízkého člověka a osamělosti. Z procesu umírání (3,34) byl zjištěn největší strach z vidění blízkého, jak trpí bolestí. Vzdělávání a cílený výcvik v oblasti smrti a umírání může u vysokoškolských studentů zdravotnických oborů snížit strach a úzkost ze smrti, proto by do výuky paliativní péče pro všeobecné sestry měl být zakomponován rozbor problematiky vlastní smrti a umírání a strachu z ní. Škála pro měření úzkosti a strachu ze smrti CL-FODS by se mohla stát vhodným nástrojem pro zjišťování efektivnosti výuky a kurzů v této oblasti.

Klíčová slova: student – ošetřovatelství – úzkost – strach – smrt

ÚVOD

Přestože je smrt nevyhnutelným koncem lidského života, ve společnosti se o ní málo hovoří. Je potřebné naučit se vnímat smrt jako přirozenou součást našeho každodenního života a umírání brát jako terminální stadium životní dráhy jednotlivce. Téměř všechny všeobecné sestry (dále jen sestry) se setkají s umíráním a se smrtí některých pacientů a měly by jim i pozůstalým poskytnout citlivou péči. Každý zdravotník přistupuje k umírajícím podle toho, jak on sám rozumí fenoménu smrti a umírání (Haškovcová, 2000, s. 144). Vzdělávání budoucích zdravotníků v oblasti smrti a umírání je důležitou přípravou na jejich povolání. Kvalita i kvantita vzdělávání v oblasti thanatologie je různá. Vávrová a Polepilová (2010, s. 79) na základě analýzy sylabů v oblasti thanatologie a paliativní péče u vysokoškolských oborů pomáhajících profesí konstatovaly, že profesní příprava těchto pracovníků v oblasti práce s umírajícími je zatím nedostatečná.

Úzkost je zpravidla charakterizována jako nepříjemný, dlouhodobý emocionální stav. Jedinec mívá obavy, prožívá pocity ohrožení, ale často není schopen identifikovat příčinu svých obav ani odhadnout, kdy a odkud ohrožení přijde. Úzkost bývá vyvolávána obavami z něčeho neznámého (strach „z něčeho konkrétního“). Strach je definován jako nepříjemný krátkodobější emocionální stav během aktuálního nebo pouze očekávaného podnětu, který daná osoba kognitivně zpracovává jako podnět, který ji ohrožuje nebo je pro ni nebezpečný. Jedinec je zpravidla schopen identifikovat příčinu svého strachu. Úzkost je zpravidla emoce orientovaná do budoucna, je charakterizována neurčitým ohrožením. Naopak strach je bezprostřední poplachovou reakcí na přítomné ohrožení (Mareš, 2002, s. 18).

Neimeyer (1994) definuje strach ze smrti (fear of death) spíše jako zkušenost člověka v každodenním životě než v akutní situaci, kdy se nachází v bezprostředním ohrožení života. Zahrnuje několik komponent: přípravu na svoji vlastní smrt, strach z procesu umírání a strach ze smrti druhých. Úzkost a strach ze smrti je normální jev a často bývá vštěpován v průběhu socializace. Proto negativní společenské klima vůči smrti a umírání a kulturní koncept mohou mít vliv na prožívání strachu a úzkosti ze smrti (Mooney, 1999, s. 2). Naderi a Esmaili (2009, s. 3 309) upozorňují na další faktory ovlivňující míru úzkosti a strachu ze smrti: celkové psychické zdraví a životní zkušenosti se smrtí. Rozdíly ve strachu ze smrti v jednotlivých položkách mohou také ovlivňovat náboženství, kulturní mínění o smrti a kvalita života. Osobní postoje ke smrti jsou ovlivněny zpravidla tím, jaký život žijeme. Osoby, které žijí šťastnější a plnohodnotný život, mají zpravidla menší strach ze smrti nebo zaujímají neutrální postoj (Payne et al., 1998, s. 701).

Sestry jsou často v pozici, kdy se potýkají s osobními pocity v souvislosti s vlastní smrtí a umíráním či smrti blízkých a současně musí zvládat problematiku smrti v jejich profesionálním životě. Payne, Dean a Kalus (1998, s. 700) uvádějí, že sestry, které mají velkou úzkost ze smrti a umírání, zvládají emocionální zátěž plynoucí z jejich práce distancováním se od pacientů a soustředěním se zejména na biologický koncept péče. Také Neimeyer (1994) dokládá, že zdravotníci s vysokou mírou strachu ze smrti častěji použijí tzv. „vyhýbající“ zvládací strategie. Výzkum ukázal, že sestry v hospici mají nižší strach ze smrti a poskytují vyšší komfort péče než sestry v nemocnici, které se i častěji vyhýbají kontaktu s umírajícím pacientem (Payne et al., 1998, s. 701).

Měření úzkosti a strachu ze smrti je důležitým tématem v empirickém výzkumu i v terapeutické aplikaci. Dotazníky na měření úzkosti ze smrti mohou být klasifikovány do jednodimenzionální nebo vícedimenzionální škály. Jednodimenzionální škály se používají pro vyjádření vlastního hodnocení úzkosti ze smrti. Multidimenzionální škály rozlišují postoje ke smrti a k umírání sebe a druhých (Naderi, Esmaili, 2009, s. 3 308). Příkladem měřicích škál používaných pro výzkum i praxi jsou dotazníky: The Collett-Lester Fear of Death Scale (CL-FODS), the Multidimensional Fear of Death Scale (MFODS), A Multidimensional Measure of Attitudes Toward Death.

Cíl výzkumu

Cílem výzkumu bylo zjistit míru strachu a úzkosti ze smrti měřenou škálou CL-FODS u studentek ošetrovatelství a porovnat ji dle ročníku, věku a zkušenosti se smrtí blízkého člověka.

METODIKA

Pro měření strachu a úzkosti ze smrti byla použita škála strachu a úzkosti ze smrti (The Revised Collett-Lester Fear of Death Scale – CL-FODS) od autorů Collett a Lester (1969). Využívá se zejména pro měření úzkosti a strachu ze smrti u sester, psychologů, lékařů a studentů těchto oborů (Mooney, 1999, s. 24). Škála obsahuje 32 otázek rozdělených do 4 kategorií: 1 – strach z vlastní smrti, 2 – strach z vlastního umírání, 3 – strach ze smrti druhých a 4 – strach z umírání druhých. Každá kategorie obsahuje 8 otázek. Úzkost a strach ze smrti je měřeno pomocí 5stupňové Likertovy škály, kde 1 znamená vůbec žádný strach z uvedené položky a 5 velmi silný strach (Lester, 1994, s. 52). Součástí dotazníku byly 3 doplňující otázky zjišťující věk, studijní obor a zkušenost se smrtí blízkého člověka v posledních dvou letech. Dotazník byl respondentům předkládán při výuce paliativní péče.

Data byla analyzována statisticky. Pro analýzu dat byl použit program Stata v.10. Pro popisnou analýzu byly použity základní statistické charakteristiky – frekvenční počty (n), aritmetický průměr $\bar{x}$ a směrodatná odchylka (s). Při interpretaci dat je uváděna průměrná hodnota na škále 1–5, kdy 1 znamená žádný strach a 5 velmi silný strach. Při uvádění počtu respondentů v jednotlivých stupních byl strach kategorizován

dle Lestera (1994) na: vůbec žádný (hodnota 1 a 2 na škále), trochu – střední (hodnota 3 na škále) a velmi silný (hodnota 4 a 5 na škále). Pro srovnávání parametrů mezi skupinami sledovaného souboru byl použit Studentův t-test. Všechny statistické testy byly vyhodnoceny na hladině významnosti 5 %.

Charakteristika souboru

Výzkumu se zúčastnilo 73 studentek ošetrovatelství z Ústavu ošetrovatelství a porodní asistence, Fakulty zdravotnických studií Ostravské univerzity v akademickém roce 2009/2010 v rámci výuky paliativní a hospicové péče. V souboru nebyl žádný muž. Jednalo se o studentky 3. ročníku oboru Všeobecná sestra – denní studium (n = 27) a kombinované studium (n = 35) a studentky 2. ročníku navazujícího magisterského denního studia oboru Ošetrovatelství ve vybraných klinických oborech – geriatrické ošetrovatelství (n = 11). Průměrný věk všech studentek činil 27,6 let (směrodatná odchylka s = 4,2), variační rozpětí (20–52 let). Jedna studentka neuvedla svůj věk. Průměrný věk studentek denní formy bakalářského studia činil 20,9 let (s = 1,5). Průměrný věk studentek kombinované formy bakalářského studia činil 34,8 let (s = 7,2), všechny současně pracovaly jako všeobecné sestry. Průměrný věk studentek magisterského studia činil 26,1 let (s = 3,9). Se smrtí blízkého člověka mělo zkušenost v posledních 2 letech 37 (51 %) studentek, 36 studentek tuto zkušenost nemělo.

VÝSLEDKY

Studentky ošetrovatelství se nejvíce obávaly $\bar{x} \pm s$: strachu z vlastního umírání ($4,04 \pm 0,86$), dále ze smrti blízkých ($3,52 \pm 1,01$), z umírání druhých ($3,34 \pm 0,93$) a nejméně vlastní smrti ($2,52 \pm 1,21$).

Strach z vlastní smrti

Strach z vlastní smrti byl nejlépe hodnocenou položkou (průměr 2,52). Velké obavy z vlastní smrti (průměrná hodnota vyšší než 4) měly pouze 3 studentky. Počty odpovědí (v %) na škále úzkosti ze smrti a průměrné hodnoty v jednotlivých položkách ukazuje tab. 1. Studentky se téměř neobávaly těchto oblastí vlastní smrti: rozpad těla po smrti (průměr 1,81); možnost bolesti a utrpení po smrti (průměr 1,89); úplná izolace po smrti (průměr 2,05); nevědět, jaké je

to být mrtvá (průměr 2,16). Částečně se obávaly oblasti: nikdy více již nemyslet a nic neprožívat (průměr 2,51); přijít o vše, co se stane po smrti (průměr 2,73) a krátkost života (průměr 3,21).

Nejvíce se obávaly možnosti zemřít mladá (průměr 3,84), kdy 65 % studentek se velmi obávalo smrti v mladém věku.

Tabulka 1 Strach a úzkost z vlastní smrti na škále 1–5 v jednotlivých položkách (v %)

Jak moc ve vás vyvolává strach a úzkost:	vůbec (1–2)	trochu (3)	velmi (4–5)	průměr
Úplná izolace po smrti	63	23	14	2,05
Krátkost života	26	35	39	3,21
Přijít o vše po smrti	44	26	30	2,73
Umřít mladá	14	21	65	3,84
Nevědět, jaké je to být mrtvá	62	23	15	2,16
Nikdy již více nemyslet a nic neprožívat	55	21	24	2,51
Možnost bolesti a utrpení po smrti	77	14	9	1,89
Rozklad těla po smrti	81	7	12	1,81

Strach z vlastního umírání

Naopak strach z vlastního umírání byl nejvíce obávanou kategorií (průměr 4,04). Velké obavy z vlastního umírání (průměrná hodnota vyšší než 4) mělo 43 (59 %) studentek, což je výrazně více než u strachu z vlastní smrti. Tab. 2 ukazuje počty odpovědí (v %) na škále úzkosti ze smrti a průměrné hodnoty v jednotlivých položkách. Studentky se nejméně obávaly nejistoty, jak zvládnou proces umírání (průměr 3,69), nemož-

nosti ovlivnit proces umírání (průměr 3,77) a zármutku druhých, až budou umírat (průměr 3,89). Naopak nejvíce se obávaly omezení soběstačnosti při umírání (průměr 4,37), kdy velmi silný strach vyjádřilo 92 % respondentek a strach z úpadku fyzických sil a pomalého umírání (průměr 4,23). Velký strach měly studentky také z umírání v nemocnici bez přítomnosti rodiny (průměr 4,18) a z bolesti (průměr 4,12).

Tabulka 2 Strach a úzkost z vlastního umírání na škále 1–5 v jednotlivých položkách (v %)

Jak moc ve vás vyvolává strach a úzkost:	vůbec (1–2)	trochu (3)	velmi (4–5)	průměr
Úpadek fyzických sil a pomalé umírání	3	12	85	4,23
Bolest spojená s umíráním	6	14	80	4,12
Intelektuální úpadek ve stáří	4	23	73	4,08
Omezení soběstačnosti během umírání	0	8	92	4,37
Nejistota, jak zvládnou proces umírání	7	36	57	3,69
Nemožnost ovlivnit proces umírání	9	29	62	3,77
Umírání v nemocnici bez rodiny	3	22	75	4,18
Zármutek druhých, až budu umírat	9	25	66	3,89

Strach ze smrti druhých

Strach ze smrti blízkých byl druhou nejobávanější kategorií (průměr 3,52). Velké obavy ze smrti druhých (průměrná hodnota vyšší než 4) mělo 17 (23 %) studentek. Studentky se nejméně obávaly, jak ukazuje tab. 3, pocitů úlevy, když blízký zemře (průměr 2,32), pocitu

hněvu, že blízký zemřel (průměr 2,49) a vidění těla zemřelého (průměr 2,84). Naopak nejvíce se obávaly ztráty blízkého člověka (průměr 4,63), kdy 95 % respondentek vyjádřilo velmi silný strach. Velký strach uvedly také z osamělosti (průměr 4,11) a nemožnosti již se zemřelým nikdy mluvit (průměr 4,11).

Tabulka 3 Strach a úzkost ze smrti druhých na škále 1–5 v jednotlivých položkách (v %)

Jak moc ve vás vyvolává strach a úzkost:	vůbec (1–2)	trochu (3)	velmi (4–5)	průměr
Ztráta blízkého člověka	4	1	95	4,63
Vidění těla zemřelého	38	34	28	2,84
Nemožnost se zemřelým již nikdy mluvit	5	12	83	4,11
Výčitky z chování k zemřelému, když žil	14	30	56	3,60
Dospívání a stárnutí bez zemřelého	7	20	73	4,04
Pocity úlevy, když blízký člověk zemře	49	41	10	2,32
Pocity osamělosti bez tohoto člověka	5	18	77	4,11
Pocity hněvu, že blízký zemřel	45	39	16	2,49

Strach z umírání druhých

Strach z umírání blízké osoby byl menší než strach ze smrti druhého. Velmi silný strach (průměrná hodnota větší než 4) vyjádřilo 10 (14 %) respondentů. Z tab. 4 je zřejmé, že studentky se téměř vůbec neobávaly rozhovorů o smrti s umírajícím (průměr 2,38), připomenutí

vlastní smrti umíráním druhého (průměr 2,74) a přítomnosti u umírajícího (průměr 2,75). Naopak nejvíce se obávaly vidět blízkého trpět bolestí, kdy 85 % respondentů vyjádřilo velmi silný strach a strach z toho, že budou tím, kdo říká blízkému pravdu o smrti (průměr 4,12).

Tabulka 4 Strach a úzkost z umírání druhých na škále 1–5 v jednotlivých položkách (v %)

Jak moc ve vás vyvolává strach a úzkost:	vůbec (1–2)	trochu (3)	velmi (4–5)	průměr
Muset být s blízkým, když umírá	38	37	25	2,75
Z rozhovorů o smrti s umírajícím	55	34	11	2,38
Vidět blízkého trpět bolestí	1	14	85	4,37
Být tím, kdo říká blízkému, že umírá	4	28	68	4,12
Být svědkem tělesného úpadku	12	43	45	3,38
Neovládat zármutek v přítomnosti umírajícího	14	36	50	3,47
Být svědkem duševního úpadku	11	37	52	3,53
Připomenutí vlastní smrti při umírání druhého	47	30	23	2,74

Porovnání dle jednotlivých faktorů

Při porovnávání míry strachu dle jednotlivých ročníků byl zjištěn statisticky významný rozdíl pouze v kategorii strachu z vlastní smrti a vlastního umírání, kdy větší strach vyjádřily studentky 2. ročníku magisterského studia Gerontologické ošetrovatelství. Výsledky uvádí tab. 5.

Při porovnání míry strachu dle věku byl nalezen statisticky významný rozdíl pouze v kategorii vlastního umírání, kdy nejmladší studentky do 25 let vyjádřily menší strach z vlastního umírání než studentky v obou vyš-

ších věkových kategoriích. Porovnání průměrných hodnot mezi jednotlivými věkovými skupinami uvádí tab. 6. Při porovnání míry strachu dle zkušenosti se smrtí blízkého člověka v posledních dvou letech nebyl zjištěn statisticky významný rozdíl (viz tab. 7). Zajímavé je, že větší strach z umírání druhých uvedly studentky, které neměly zkušenost se smrtí blízkého člověka. Studentky, které tuto zkušenost měly, naopak vyjádřily větší strach ze smrti druhých a z vlastní smrti.

Tabulka 5 Porovnání strachu a úzkosti ze smrti dle ročníků

	prezenční 3. ročník (1) n = 27	kombinované 3. ročník (2) n = 35	magisterské (3) n = 11	Testování rozdílu mezi jednotlivými skupinami		
				1 × 2	2 × 3	1 × 3
	$\bar{x} \pm s$	$\bar{x} \pm s$	$\bar{x} \pm s$	p	p	p
Vlastní smrt	2,58 ± 1,20	2,35 ± 1,13	2,92 ± 1,37	0,050	0,001	0,061
Vlastní umírání	3,94 ± 0,97	4,08 ± 0,88	4,20 ± 0,80	0,091	0,231	0,017
Smrt druhých	3,56 ± 0,93	3,48 ± 1,08	3,55 ± 0,90	0,516	0,688	0,947
Umírání druhých	3,40 ± 0,90	3,32 ± 0,91	3,28 ± 1,14	0,404	0,816	0,402

Vysvětlivky:

$\bar{x}$ – průměr, s – směrodatná odchylka

Tabulka 6 Porovnání strachu a úzkosti ze smrti dle věku

	20–25 let (1) n = 37	26–35 let (2) n = 17	36 a více (3) n = 18	Testování rozdílu mezi jednotlivými skupinami		
				1 × 2	2 × 3	1 × 3
	$\bar{x} \pm s$	$\bar{x} \pm s$	$\bar{x} \pm s$	p	p	p
Vlastní smrt	2,53 ± 1,20	2,61 ± 1,25	2,38 ± 1,21	0,596	0,197	0,307
Vlastní umírání	3,94 ± 0,87	4,21 ± 1,04	4,20 ± 0,90	0,004	0,387	0,050
Smrt druhých	3,49 ± 0,95	3,48 ± 0,95	3,59 ± 1,11	0,898	0,473	0,423
Umírání druhých	3,34 ± 1,87	3,35 ± 0,96	3,25 ± 0,91	0,568	0,064	0,092

Vysvětlivky:

$\bar{x}$ – průměr, s – směrodatná odchylka

Tabulka 7 Porovnání strachu a úzkosti ze smrti dle zkušenosti se smrtí blízkého člověka

	setkala se se smrtí blízkého n = 37 $\bar{x} \pm s$	nesetkala se se smrtí blízkého n = 36 $\bar{x} \pm s$	p
Vlastní smrt	2,55 $\pm$ 1,17	2,40 $\pm$ 1,18	0,198
Vlastní umírání	3,97 $\pm$ 0,90	4,09 $\pm$ 0,84	0,134
Smrt druhých	3,57 $\pm$ 0,97	3,42 $\pm$ 1,06	0,163
Umírání druhých	3,24 $\pm$ 0,96	3,41 $\pm$ 0,88	0,069

Vysvětlivky: $\bar{x}$ – průměr, s – směrodatná odchylka**DISKUSE**

Měřením strachu a úzkosti ze smrti u zdravotnických pracovníků v zahraničí se zabývali Hegedus a kol. (2008, s. 267), kteří zjistili, že zdravotní sestry se nejvíce obávaly smrti blízkých a dopadu svojí smrti na své blízké, dále pak procesu vlastního umírání a nedostatečné informovanosti při umírání. Také Zana a kol. (2009) poukázali na to, že nejvíce se respondenti obávali strachu o své blízké a vlastního procesu umírání. V mém výzkumu bylo zjištěno, že se studentky nejvíce obávají vlastního umírání a teprve poté mají strach ze smrti svých blízkých. Naopak vlastní smrt byla nejméně obávanou oblastí. To dokazuje také Mooney (1999, s. 43), který zjistil u studentů největší strach z procesu vlastního umírání a dále pak ze smrti druhých, a naopak nejmenší strach z vlastní smrti. Zana a kol. (2009) dále dokládají, že lidé ve věku 15–25 let vykazují větší úzkost a strach ze smrti než lidé starší 55 let. Při porovnání pohlaví se více obávaly ženy. V mém výzkumu byl zjištěn opak, kdy mladší studentky (do 25 let) měly menší strach z vlastního umírání než studentky ve středním věku. Věková kategorie nad 55 let nebyla v tomto výzkumu zastoupena. Haškovcová (2000, s. 144) hovoří o tzv. negligaci (neboli vytěsnění smrti), která je charakteristická u mladých lidí ve věku 18–25 let. Pochopitelný strach z perspektivy vlastního zániku je popírán, často doprovázen touhou s touto ko-

nečností zacházet. To může být důvodem zjištění nižšího strachu u studentek do 25 let.

Největší strach z procesu vlastního umírání měly studentky z omezení soběstačnosti, úpadku fyzických sil a pomalého umírání a intelektuálního úpadku. Bužgová a Ivanová (2007, s. 64) výzkumem v domovech pro seniory zjistily, že největší obavy z procesu stárí a umírání vyvolávala u zaměstnanců přímá péče (sestry, ošetrovatelky) právě závislost na pomoci druhých a pokročilá demence. Mooney (1999, s. 44) uvádí největší strach u studentů z procesu vlastního umírání ze zármutku druhých, až budu umírat, z bolesti a také z intelektuálního úpadku.

Druhou nejobávanější kategorií byl strach ze smrti blízkých, kde se respondenty nejvíce obávaly ztráty blízkého člověka a osamělosti. Z procesu umírání blízkých se nejvíce obávaly vidět blízkého trpět bolestí a být tím, kdo říká nemocnému pravdu. Výsledky se shodují s výsledky výzkumu (Mooney, 1999, s. 44).

Lester (1994, s. 50) dokazuje na základě několika výzkumů, že vzdělávání a cílený výcvik v oblasti smrti a umírání u vysokoškolských studentů zdravotnických oborů může snížit strach a úzkost ze smrti. Také Hegedus a kol. (2008, s. 267) sledovali u sester a mediků, zda vzdělávání v oblasti thanatologie a paliativní péče snižuje strach a úzkost ze smrti. Po absolvování kurzu se snížila míra strachu pouze ve dvou sledovaných kategoriích: strachu z vlastní

smrti a strachu z vědomí smrti. Payne a kol. (1998) zkoumali rozdíly u sester pracujících v nemocnici a v hospici. Signifikantně nižší strach a úzkost ze smrti vykazovaly hospicové sestry, současně věnovaly umírajícím pacientům více času.

ZÁVĚR

Postoj a strach ze smrti u sester může ovlivnit jejich přístup a péči, kterou poskytují umírajícím pacientům. Proto by do výuky paliativní péče pro všeobecné sestry měl být zakomponován psychosociální koncept péče o nevyléčitelně a smrtelně nemocné, společenský koncept smrti a umírání. Důležitou součástí je i rozbor problematiky vlastní smrti a umírání a strach z ní. Škála pro měření úzkosti a strachu ze smrti CL-FODS by se mohla stát vhodným nástrojem pro zjišťování efektivnosti výuky a kurzů v této oblasti. Je nutné provádět další výzkum a zjistit, zda a jaké formy vzdělávání v oblasti paliativní péče mohou úzkost a strach u zdravotníků snižovat.

LITERATURA

BUŽGOVÁ, R., IVANOVÁ, K.: Kvalitativní výzkum vnímání důstojného stáří a důstojné péče klientů a zaměstnanců domovů pro seniory v Ostravě. In: *Zborník prednášok. VI. slovenský geriatrický kongres*. Bratislava: FZ PU, 2007, s. 58–69.

COLLETT, L., LESTER, D.: The fear of death and the fear of dying. *Journal of Psychology*, 1969, vol. 72, no1, s. 179–181.

HAŠKOVCOVÁ, H.: *Thanatologie*. 1. vyd. Praha: Galén, 2000, 191 s.

HEGEDUS, K., ZANA, A., SZALO, G.: Effect of end of life education on medical students' and health care workers' death attitude. *Palliative Medicine*, 2008, vol. 22, no 3, s. 264–269.

LESTER, D.: The Collett-Lester Fear of Death Scale. In: Neimeyer, R. A. *Death anxiety handbook: Research, Instrumentation, and Application*. London: Taylor&Francis, 1994, s. 45–55.

MAREŠ, J.: Strach z bolesti: teorie a empirické výzkumy. *Bolest*, 2002, no 1, s. 17–27.

MOONEY, D. C.: *Construct validity of the Revised Collett-Lester Fear of Death and Dying Scale*. Australia: Griffith University, 1999, 85 s.

NADERI, F., ESMAILI, E.: Collet-Lester Fear of Death Scale Validation and Gender-Based Comparison of Death Anxiety, Suicide Ideation and Life Satisfaction in University Students. *Journal of Applied Scientific*, 2009, vol. 9, no 18, s. 3308–3316.

NEIMEYER, R. A.: *Death anxiety handbook: Research, Instrumentation, and Application*. London: Taylor & Francis, 1994, 284 s.

PAYNE, S. A., DEAN, S. J., KALUS, C.: A comparative study of death anxiety in hospice and emergency nurses. *Journal of Advanced Nursing*, 1998, vol. 2, no 4, s. 700–706.

VÁVROVÁ, S., POLEPILOVÁ, R.: Výzkumné šetření o vzdělávání studentů pomáhajících profesí v oblasti thanatologie. *Sociální práce*, 2010, vol. 10, no 2, s. 71–80.

ZANA, Á. et al.: *Attitudes toward Death in Hungary Using the Multidimensional Fear of Death Scale*. *CEMED*, 2009, vol. 3, no 2, s. 327–335.

Radka Bužgová
Radka.Buzgova@osu.cz